
VAN TRIOMF TOT IRONIE?

EEN EEUW GESCHIEDENISSEN VAN NEDERLAND

Henk te Velde

"De dagen van prins Willem, van prins Maurits en Oldenbarnevelt zijn rijk aan merkwaardige, aan treffende gebeurtenissen. Het te boek stellen ervan was voor den auteur meer dan twee jaar lang eene bron van onbeschrijfelijk genot, van hartverheffende aandoeeningen. Mocht het hem gelukt zijn ook zijne lezers te doen deelen in de gevoelens, die hem bij de bewerking bezielde".¹

Ook wie niet weet dat P.J. Blok deze woorden in 1896 schreef in het voorwoord bij één van zijn delen *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk* zou, gevraagd naar datering van het citaat, ongetwijfeld een tijdstip vóór 1940 noemen. Op z'n minst twee elementen eruit zijn de historici van nu vreemd. Het nationalistische enthousiasme voor de "heldenkamp, door de vaderen gestreden voor de hoogste goederen der menschheid" is danig bekoeld en ook wordt de daarmee verbonden jubeltoon door weinig moderne historici meer aangeslagen.

Het onderwerp van dit betoog is de ontwikkeling van de triomfantelijke nationale geschiedenis van Blok naar de moderne nationale geschiedenis zonder nationale gedachte en de breuk tussen beide. Om Bloks positie rond 1900 te verduidelijken, begint het verhaal met een verwijzing naar een lezing van de man wiens boek aan het voorlopige einde van deze ontwikkeling staat. In deze lezing, uit 1985, heeft E.H. Kossmann de 'gemeenschapskunst' waarover socialistische intellectuelen als H.P. Berlage in de jaren 1890 nadachten, gekarakteriseerd als een poging een nieuwe eenheid van cultuur en politiek te ontwerpen.² Deze eenheid, die door de socialisten gedacht werd in een *toekomstige* klassenloze samenleving, had in werkelijkheid, aldus Kossmann, zeker nog tot het midden van de negentiende eeuw bestaan. Zo kende de achttiende eeuw de cultuur van de Verlichting en de politiek van het *verlicht* despotisme en het *verlichte* liberalisme. En na de Verlichting vonden politiek en cultuur elkaar in de romantiek. In Nederland waren omstreeks 1848 cultuur én politiek

romantisch: het liberalisme van Thorbecke was romantisch evenals het christelijk-historische denken.

Als ik het goed zie, dan bedoelt Kossmann hiermee dat de Verlichting en de romantiek ieder een eigen mens- en wereldbeschouwing kenden en dat er dus een fundamentele eenheid in de cultuur bestond. Deze eenheid stelde als het ware grenzen aan het terrein waarop de politieke discussie zich bewoog en aan de politieke polarisatie. Berlage daarentegen probeerde juist op basis van zijn socialistische (politieke) overtuiging een socialistische cultuur te scheppen. De cultuur moest dus volgens hem juist de politiek volgen en niet omgekeerd. Dit is een boeiende gedachte, maar waarom kwam de poging een *nieuwe* eenheid van politiek en cultuur te scheppen zo laat? Als namelijk al het liberalisme van 1848 romantisch te noemen is - lang niet alle Nederlandse liberalen waren zozeer door de Duitse romantiek beïnvloed als Thorbecke - dan geldt dit toch niet meer voor het liberalisme rond 1870, dat veeleer als 'positivistisch' of 'sciëntistisch' gekarakteriseerd kan worden. Hier tegenover stonden toen al de beslist niet sciëntistische confessionelen; naast elkaar waren er minstens twee culturen. De liberalen meenden echter nog tot na 1870 dat zij de enige politieke en culturele stroming vormden met duidelijke, uitvoerbare, realistische ideeën over de inrichting van de samenleving. Er bestonden twee soorten Nederlanders: zij die liberaal waren en zij die nog liberaal moesten worden. Er bestond één cultuur, vrijzinnig liberalisme; het cultuurloze, achterlijke volk moest door de volksschool tot het liberalisme worden opgevoed. Zolang niet een groepering machtiger en cultureel creatiever was dan de liberalen, kon deze illusie blijven bestaan. De Beweging van Tachtig verzette zich tegen de liberale gezapigheid en zocht in een geradicaliseerd liberalisme een nieuwe basis voor cultuur én politiek. De beweging verliep snel in individualisme. Omdat bovendien de socialisten en de confessionelen meer invloed, aanhang en macht verwierven, bleek duidelijk, dat het oude liberalisme onmachtig was geworden de eenheid van cultuur en politiek vast te houden.

In deze sfeer kwam Bloks *Geschiedenis* tot stand. Zijn visie op het nationale verleden is grotendeels terug te voeren op de ideeën van Robert Fruin, wiens leerling hij was.³ Fruin gaf vooral detailstudies, geen synthese van de Nederlandse geschiedenis. Wellicht verlangde de liberale burgerij, het natuurlijke publiek van Fruin, aanvankelijk ook niet in de eerste plaats een synthese, omdat het beeld van Nederlands verleden in deze groep van geestverwanten in grote lijnen vastlag.⁴ Fruin preciseerde het geschiedbeeld van de burgerij van zijn tijd. Hij was de meest vooraanstaande negentiende-eeuwse Nederlandse historicus, liberaal en overtuigd dat de goede, wetenschappelijke historicus "een onkreukbare onpartijdigheid, een voordracht die liefde wekt voor het vaderland en liefde voor hetgeen groot en edel is" bezat.⁵ Dat Fruin in één adem nationaal besef, (liberale) ethiek en onpartijdigheid als vanzelfsprekend, en bijna achteloos verbond, accentueert achteraf beschouwd het dienstbetoon van zijn werk

aan een nationaal voelend liberalisme. Hij bedoelde op dat moment ongetwijfeld, dat zakelijke onpartijdigheid *automatisch* vaderlandsliefde en liberale ethiek met zich bracht. Omstreeks 1870 kon Fruin de geschiedenisstudie nog vol vertrouwen omschrijven als de studie die toonde "hoe men allengs tot de wereldbeschouwing is gekomen, die bij toeneming algemeen wordt".⁶ Vooral na 1880 bleek echter, dat de liberale wereldbeschouwing waar hij ongetwijfeld op doelde niet algemeen werd, maar integendeel steeds meer werd aangevallen. Fruin verviel aan het einde van zijn leven, evenals andere (oud) liberalen van zijn generatie, in een diep pessimisme over de maatschappelijke en politieke polarisatie. Al in 1882 mijmerde hij over gelukkige tijden, zoals die van voor de reformatie "waarin allen dezelfde begripen, dezelfde uitzichten koesteren en waarin de godsdienst tot de volkszeden behoort", zonder echter voor zijn eigen tijd een andere oplossing te weten dan vrije wetenschappelijke studie om de onenigheid te overwinnen.⁷

Juist na 1880 toen het gemis aan eenheid in politiek en cultuur duidelijk werd, bestond er behoefte aan synthese en voldeed zakelijke, wetenschappelijke detailstudie niet meer. Fruin heeft er zoals gezegd nooit toe kunnen of willen komen de Nederlandse geschiedenis in één werk te vatten. Blok deed dat wel. Bovendien streefde Blok ernaar - in de boven aangehaalde woorden - "zijne lezers te doen deelen in de gevoelens, die hem bij de bewerking bezielde", terwijl Fruin ongeveer tegelijkertijd bekende: "geestdrift te wekken met mijn onderwijs kon niet in mijn bedoeling liggen".⁸ Opwekking van nationale gevoelens was voor Fruin vooral bijproduct van wetenschappelijk werk, voor Blok een expliciet doel op zichzelf. Fruins nuchtere stijl is overigens beter leesbaar gebleven dan Bloks hier en daar naar het sentimentele neigende woordgebruik. De spankracht van Bloks synthese was niet groot. Zijn doel, de nationale pacificatie bevorderen door de conciliante nationale geschiedenis, was al dat van Fruin geweest, en Fruin had ook de route daarheen al uitgestippeld. Alleen legde Blok, meer nog dan Fruin, in de verbinding van liberalisme en nationale gedachte, het accent op de nationale gedachte. De intellectuele uitdaging, te laten zien dat de Nederlandse natie een natuurlijk gegroeide eenheid vormde, was niet groot. Pirenne, die voor België op ongeveer hetzelfde moment dezelfde taak aanvatte, had het moeilijker. Vóór Pirenne was niemand erin geslaagd België in de middeleeuwen terug te vinden, terwijl de Nederlandse burgerij zelfs zonder betoog wel aannam, dat Nederland (in de kiem) al vóór de Republiek bestond. Pirennes werk is dan ook veel bewonderd om de kracht van zijn conceptie. Er is onlangs op gewezen, dat Bloks over het algemeen weinig verrassende verhaal in dienst stond van het gevecht van de nationale gedachte tegen de splijtende klassenstrijd.⁹ Het ging Blok inderdaad om de eenheid van de natie in verleden én heden. Om een (anti-socialistische) eenheid binnen de cultuur te bereiken, liet Blok de eenheid van cultuur en politiek varen. Blok wilde, indirect, de politieke pacificatie bevorderen door de basis van eenheid die

de in zijn ogen bovenpartijdige nationale gedachte in de cultuur kon betekenen met zijn geschiedschrijving te versterken. Blok verwachtte dat de marges voor politieke polarisatie tussen de zuilen in een op de nationale gedachte gefundeerde cultuur zo smal waren, dat radicale veranderingen zouden uitblijven.

Na Blok is er geruime tijd geen geschiedenis van de Nederlandse natie meer geschreven. De wat jongere leerling van Fruin, H.T. Colenbrander, koesterde deze ambitie wel, maar kwam niet verder dan een wensdroom. Colenbrander dacht evenals Fruin en Blok nationaal en was net als zij liberaal, maar hij zag meer dan zij in geschiedschrijving een constructie van de historicus, een intellectuele schepping; hij beriep zich zelfs op Nietzsche. Hij heeft geworsteld met het probleem hoe op een Nietzscheaans kritische en creatieve wijze een nationale politieke geschiedenis te schrijven. Tollebeek noemt het, in zijn artikel over Colenbrander,¹⁰ tragisch dat deze er pas in slaagde een theoretische fundering voor een nieuwe nationale geschiedenis te leggen, toen hij kennelijk niet meer de kracht bezat om van de theorie naar de praktijk van de geschiedschrijving over te gaan. Wellicht ligt de tragiek niet zozeer - of in ieder geval niet alleen - in een krachteloze ouderdom. Misschien was Colenbranders problematiek wel helemaal niet oplosbaar. Hij was er zich van bewust dat het bestaan van een Nederlandse natie vóór de negentiende eeuw niet zo onproblematisch was als Blok had voorgesteld, maar hij wilde toch in dezelfde traditie voortbouwen en de nationale gedachte versterken. En wat had dat anders kunnen opleveren dan een wat verbeterde doublure van Blok? Waarin lag de uitdaging om een conciliante, pacificerende nationale geschiedenis te schrijven in de tijd ná 1917, dus toen de pacificatie al een feit was? Colenbrander had kunnen proberen een *sociale* geschiedenis te schrijven om integratie van de socialisten in de nationale politiek en cultuur te stimuleren, zoals Blok met een *nationale* geschiedenis de integratie van de confessionelen geaccepteerd en zelfs bevorderd had, maar dit wilde hij niet. Sociale geschiedenis vond Colenbrander een onmogelijk onpersoonlijke, geestdodende wetenschap.

"O, wat heeft het verburgerlijkt, vereenzaamd Nederlandsche volk aan de groote politieke geschiedschrijving een behoefte!", riep Colenbrander uit, en hij wilde in de behoefte voorzien met Nietzsche in de ene hand en "Eerherstel der staatkundige geschiedenis" in de andere.¹¹ Colenbrander benadrukte de creatieve rol, de kunstenaarsrol, van de historicus. Hij beseftte dat de vormgeving van het geschiedverhaal, de "historiestijl" zich onderscheidt "èn van de simpele kroniekschrijving, èn van het strijdschrift".¹² Colenbrander stileerde bewust het geschiedverhaal en trad zo naar voren als bemiddelaar tussen het verleden en de lezer. Daarmee schiep hij een duidelijke afstand tussen de historicus, de schrijver van het verhaal en de gebeurtenissen die deze beschrijft. Soms leek Colenbrander een vitalistisch, bijna gewild aandoend enthousiasme of zelfs enige pathos zoals in boven aangehaalde woorden te willen gebruiken om de afstand

tussen verleden, historicus en publiek te overbruggen.

Colenbrander realiseerde zich dat de waarde van de uitspraken van de historicus slechts dan absoluut zou kunnen zijn, als er een zeer grote mate van "eenheid in levens- en wereldbeschouwing" bestond in de samenleving en dat dit in zijn tijd niet het geval was.¹³ Als tegenwicht tegen dit gemis aan eenheid in levens- en wereldbeschouwing - is dit niet hetzelfde als gemis aan eenheid van politiek en cultuur? - wilde hij kunstenaar, schepper zijn, en wel schepper van een sprankelende, werkelijk nationale geschiedenis die niet alleen de tegenstellingen in het verzuilde Nederland moest verzoenen maar ook een nieuw, bovenpartijdig nationaal elan moest wekken. De scheppende rol die Colenbrander zocht, was echter moeilijk te verenigen met nationale geschiedschrijving in de lijn van Blok. Wie slechts Blok zou herschrijven, wie niet veel meer zou doen dan Bloks platgetreden pad nog vaster aanstampen, kon geen scheppend kunstenaar zijn. Colenbrander bevond zich op een doodlopende weg, hij stond aan het einde van een liberale traditie van politieke geschiedschrijving.

In de jaren dertig werd het werk van Thorbecke opnieuw geïnterpreteerd in een poging een lichtend voorbeeld te vinden waarnaar de liberale rechtsstaat met een christelijk-historische cultuur tot een politiek-culturele eenheid kon worden gesmeed.¹⁴ Deze interpretatie vond aanhang in de rechtervleugel van het protestantse volksdeel. Pacificatie na de pacificatie, herstel van eenheid van politiek en cultuur op basis van de nationale gedachte, was in het Interbellum geen liberaal werk meer, maar een opdracht die nationalistisch rechtse of fascistoïde groepen zich stelden. Zelfs de vooruitstrevende liberaal Pieter Geyl die in het Interbellum aan een nieuwe nationale geschiedenis begon, ontkwam soms niet aan ietwat dubbelzinnige relaties met Groot-Nederlandse groepen die beheerst werden door extreem rechts. Geyl overigens slaagde tenminste gedeeltelijk waar Colenbrander faalde. Geyl stelde zich een moeilijker maar tegelijkertijd uitdagender taak dan Colenbrander. Niet de eenheid van de bestaande Nederlandse staat wilde hij met zijn geschiedschrijving bevestigen, maar het bewustzijn stimuleren van een Nederlandse Stam van Vlamingen en Nederlanders in wording. De persoon van de historicus trad in Geyls werk meer op de voorgrond dan in dat van Colenbrander. In een persoonlijk getint oeuvre - waarin de eerste persoon enkelvoud regelmatig werd gebezigd - probeerde Geyl de Nederlanders er voortdurend van te overtuigen dat de historisch gevormde loyaliteit jegens de Nederlandse staat een vergissing was of in ieder geval incompleet was en aangevuld zou moeten worden met aanhankelijkheid aan de Nederlandse Stam. Hij ging in discussie met tijdgenoten en met figuren uit het verleden die hij verweet niet genoeg te doen of gedaan te hebben voor Groot Nederland. Soms leek het alsof hij niet alleen de interpretatie van het verleden maar ook alsnog het verleden *zelf* wilde veranderen: een demiurg wilde hij zijn, misschien, in het diepste van zijn gedachten, een bouwer van Groot Nederland met terugwerkende kracht. Er is veel gezegd over de vraag of Geyl de bedoe-

ling heeft gehad de *culturele* conceptie van de Nederlandse Stam in de *politieke* werkelijkheid tot uitdrukking te brengen. Eenheid van politiek en cultuur had hier gevaarlijke implicaties. Hij redde zich uit het probleem door gaandeweg het culturele moment van zijn visie meer en meer centraal te stellen.

Nazisme en oorlog toonden waartoe nationalistische politiek en nationalistische cultuur konden leiden. Nationalistische geschiedschrijving was al voor de oorlog bekritiseerd maar werd nu door de meeste historici verworpen. De nationale eenheidsstaat werd niet langer beschouwd als het vanzelfsprekende resultaat van een zich in de loop van eeuwen ontwikkelend nationaal 'wezen'. Deze teleologische of finalistische benadering van de nationale geschiedenis had afgedaan. Na dit voorop gesteld te hebben, dacht J.C. Boogman er in 1959 over na hoe de "vaderlandse geschiedenis" er in het toenmalige "hedendaags perspectief" uit moest zien.¹⁵ Om te voorkomen dat voor Bloks al te zekere geschiedenis slechts twijfel in de plaats zou komen, stelde hij een structuralistische benadering van het verleden voor, waarin de mogelijkheid dat het in het verleden anders had kunnen gaan ook aan bod zou komen. Een Franse structuralistische historicus als Braudel, naar wie Boogman naast de Engelsman Namier verwees, liet meestal de politieke geschiedenis zien als bijna een schimmenspel tegen het machtige decor van de lange duur, economische, sociale, mentale of zelfs klimatologische ontwikkelingen. Op deze manier interpreteerden de structuralisten, onuitgesproken, de politieke geschiedenis ironisch. Wat gebeurde op het politieke toneel verschrompelde tot onbeduidendheid door de, meestal impliciete, contrastering met dat wat zich *back-stage* afspeelde. Zo ver nu ging Boogman beslist niet. Zijn belangstelling voor deze nieuwe vormen van geschiedschrijving was eerder theoretisch dan praktisch, hij bleef de traditionele historicus die het vertrouwde nationaal-politieke kader niet wilde verlaten.¹⁶ Het probleem was echter duidelijk. Degene die een nieuwe politiek-culturele Nederlandse geschiedenis zou willen schrijven, moest een nieuwe aanpak kiezen, moest een eigen weg vinden. Voorlopig was het woord nu aan de sociaal-economische historici die op een objectieve, wetenschappelijke manier de lange-termijn ontwikkelingen wilden vaststellen die de Nederlandse geschiedenis hadden bepaald. De politiek-staatskundige geschiedenis verdween enige tijd naar de achtergrond, onder meer omdat die zich niet zeer gemakkelijk tot serieel onderzoek leende. Uit de sociaal-economische benadering kwam geen hechte synthese van de Nederlandse geschiedenis naar voren (of men zou al de nieuwe *AGN* als zodanig moeten beschouwen); het nationale kader was voor de sociale en economische geschiedenis vaak te eng of juist te ruim.

In de loop van de jaren zeventig verscheen een boek over honderdvijftig jaar Nederland en België, waarin eigenlijk een nieuwe geschiedenis van Nederland was opgenomen, en waarvan de auteur Boogmans probleem op eigen wijze had opgelost. Aan een nieuwe editie van zijn *Lage Landen* die eind 1986 verscheen, heeft Kossmann een nawoord toegevoegd dat een

bezinning inhoudt op het werk dat hij zojuist aangevuld en afgerond had.¹⁷ Dit nawoord stelt de vraag, wat het object is van de historicus die de geschiedenis van een natie beschrijft nu de ideeën natie, volk en staat de inhoud zijn kwijtgeraakt die ze in de tijd van Blok hadden. Het betoog sluit met zoveel woorden aan bij Boogmans afwijzing van finalisme, maar voegt aan het 'wijsgerig' verschil tussen finalistische en niet-finalistische geschiedschrijving een 'stilistisch' onderscheid toe. Finalistische geschiedschrijving is zelfverzekerd, stellig, niet-finalistische laat meer ruimte aan "mislukkingen, vergissingen" en "toevalligheden" in het verleden door gebruik van *ironie*. Wat hiermee bedoeld wordt, laat zich wellicht verduidelijken aan de hand van een passage uit een rede van de auteur. In deze rede stelde Kossmann de na-oorlogse generatie, tot welke hij zichzelf rekende, voor als nuchtere, zakelijke 'pragmatisten' tegenover de 'lyrische' generatie van onder meer Geyl die daaraan vooraf ging.¹⁸ Lyrisch gebruikte Kossmann hier als aanduiding van niet alleen de stijl van deze historici maar ook van de zekerheid van hun finalisme. Met pragmatisme doelde Kossmann allereerst op scepsis over deze triomfantelijke zekerheid, maar suggereerde hij toch ook - het gebruik van het woord zakelijk duidde hier op - een terughoudendheid in stijl, de poging een al te persoonlijke stijl te vermijden. Pragmatisten in deze zin vond Kossmann waarschijnlijk niet in de laatste plaats onder de sociaal-economische historici die in zakelijke stijl de samenhang van objectieve structuren uit de doeken deden. Zoals gezegd telde hij zichzelf onder de pragmatisten.

Toch had Kossmann voor zijn eigen project niet voldoende aan deze nieuwe zakelijkheid. Pragmatisme hield in een zakelijkheid, maar ook een zekere kleurloosheid van stijl. Kossmann nu had om verschillende redenen juist behoefte aan een zakelijke stijl, dat wel, maar toch ook aan een stijl die een duidelijke kleur had. Hij begaf zich met zijn werk op het terrein bij uitstek van lyrische historici als Blok en Geyl; hij onderscheidde zich niet van hen, zoals de sociaal-economische historici, door de onderwerpskeuze, maar uitsluitend door zijn benadering. De verwerping van de premissen die Geyl en Blok hadden geleid, moest in zijn verhaal doorklinken. Bovendien maakte slechts een radicale verwerping van de nationale gedachte de weg vrij voor een andere benadering van nationale geschiedenis - in het geval van Kossmann een benadering die de discussie welke iedere generatie voerde over de sociale en culturele stoffering van de Nederlandse werkelijkheid centraal stelde - zonder het terrein van de cultureel-politieke geschiedenis te verlaten. Zo kon Kossmann een geschiedenis van politieke en culturele ideeën schrijven zonder de nationale gedachte of de politieke discussie tot het determinerende element in de geschiedenis te verklaren en zonder de indruk te wekken dat die discussie slechts een onbetekenend begeleidend verschijnsel was van de sociale en economische ontwikkelingen.

Ironie gaf Kossmann de mogelijkheid te zeggen wat hij wilde zeggen. Met ironie distantieerde hij zich van finalistische, nationalistische ge-

schiedschrijving op een wijze die niet mis te verstaan was. Kossmann gebruikte ironie echter niet om spottend iedere zekerheid stuk te slaan en het verleden te tonen als een onsamenvangende massa feitjes maar om in één toonzetting een doorgecomponeerd verhaal te schrijven over de geschiedenis van Nederland en België, een bewust geconstrueerd verhaal met een bewust perspectief, een samenhangend betoog. Hij 'relatieveerde' zo op twee manieren. Hij liet de *betrekkelijkheid* van de Nederlandse en Belgische geschiedenis uitkomen, toonde dat de nationale geschiedenis op zichzelf geen absolute waarde had, maar liet anderzijds de betekenis van deze geschiedenissen zien in hun *betrekking* op elkaar en *betrekkingen* met algemeen Europese ontwikkelingen. Het verband tussen Kossmanns ironie en zijn comparatisme is evident.

Ironie is voor de geschiedschrijver van een natie inderdaad vrijwel onontbeerlijk geworden nu staat en natie niet meer ondubbelzinnig te omschrijven of vanzelfsprekend aanvaarde eenheden zijn. Hoe zou men nog zonder ironie kunnen schrijven over deze 'wezens zonder eigenschappen', deze verstrengeling van tegenstrijdigheden, regels, gewoonten, bureaucratie, politiek en macht? Dit zou slechts tot Kafkaeske, absurde, onsamenvangende of juist totalitaire resultaten leiden. Colenbranders 'grootte politieke geschiedenis' die de Staat of het Volk tot de hoofdrolspeler van het geschiedverhaal maakt, is onmogelijk geworden. Kossmann heeft in zijn afscheidscollege 'Veertig jaren' gewezen op de problemen waarmee de huidige historicus van de politiek te kampen heeft. De staat is alomvattend; omdat de staat over alles zijn woordje meesprekt, is eigenlijk alles politiek, of... niets, want een centrum waar de beslissingen worden genomen is nauwelijks nog aan te wijzen. Beleidsvoorbereiding, -vorming en -uitvoering zijn dermate met elkaar verstrengeld en zo veelomvattend, dat het gelijkstellen van de staat met regering en volksvertegenwoordiging een onaanvaardbare versimpeling van de werkelijkheid is. De identiteit van de staat en daarmee van de politiek is zoekgeraakt.

Wellicht kan men over deze zaken vanuit de 'periferie' meer zeggen dan vanuit het 'centrum'. Wat in het parlement gebeurt, heeft, zoals onder meer Foucault heeft laten zien, niet méér met politiek te maken, dan wat in hulpverleningsinstellingen, gestichten en gevangenissen gebeurt. Hoe dit ook zij, de afstandelijke ironie zal een historicus die een object van onderzoek uit deze amorfe moloch wil destilleren, vaak van veel nut zijn. In zijn boven aangehaalde nawoord schijnt Kossmann het gebruik van ironie tot ver buiten het terrein van de politieke geschiedenis te willen uitbreiden. "Het ligt voor de hand dat een laat-twintigste-eeuwse westerse historicus de ironische stijl kiest", want, aldus Kossmann, "als hij het huis van zijn vak verlaat en zich op straat begeeft, waaien hem twijfels en tegenstrijdigheden tegemoet". Bij deze gedachte zijn enkele kanttekeningen te plaatsen. Ten eerste deze. Ironie die niets meer serieus kan of wil nemen is als totaal scepticisme in de geschiedwetenschap onvruchtbaar want waar zou men nog de leidraad voor een consistent betoog vandaan

moeten halen? - en in de politiek gevaarlijk, want als niets er meer toe doet, is ook verzet tegen slechte politiek onzinnig. Ironie is echter als wapen tegen een (nationalistische of andere) absolutistische benadering van de geschiedenis en tegen absolutistische of totalitaire politiek zeer nuttig en vruchtbaar als die ironie zich ergens op kan baseren. Tot dit laatste dienen in Nederland bijvoorbeeld democratie en mensenrechten die algemeen hooggeacht worden, al is er veel discussie en meningsverschil over de vraag hoe deze zaken precies omschreven moeten worden. Alleen al Kossmanns dikke boek is er om te zeggen dat zijn ironie niet aan alles twijfelt. Kossmanns ironie is niet de uitdrukking van stuurloosheid maar van een visie, een visie die zich niet presenteert als waarheid maar als interpretatie. Ongetwijfeld hanteert Kossmann de ironische stijl omdat hij meent, dat er geen interpretatie gevonden kan worden die niet relatief is, die algemeen geldig is, die de ware is. En dat brengt me bij mijn tweede opmerking.

Als een van de redenen waarom tegenwoordig de keuze voor ironie voor de hand ligt, noemt Kossmann de onbarmhartige ontleding van de "werkelijkheid en de identiteit van de individu" in beeldende kunsten en literatuur. Nu is het merkwaardig dat een aantal belangrijke auteurs in de literatuur zeker al sinds het begin van deze eeuw, en daarmee keer ik terug naar het begin van het verhaal, vaak in ironische stijl dit ontledingsproces hebben ingezet. Robert Musil bijvoorbeeld plaatste zijn *Mann ohne Eigenschaften* in een gebroken wereld zonder eenheid in het maatschappelijke leven, zonder eenheid van politiek en cultuur. Zoals de titel zegt, analyseerde Musil vooral de individuele problemen die dit met zich meebracht. Toch keerde hij zich in het eerste deel van zijn boek met veel ironie tegen pogingen om een moderne staat met een 'Idee', een nationale gedachte of opdracht, te bezielen, of anders gezegd, van een ziel, een nieuwe identiteit te voorzien en tot een wezen mét eigenschappen te maken. Historici hebben - op een hoogst enkele uitzondering na - de ironische ontleding eerst veel later ontdekt, namelijk toen hun grote zekerheid, de natiestaat, aan twijfel onderhevig werd. Musil zocht als literator voor gemis aan culturele of politieke zekerheid voorzichtig en genuanceerd een individuele oplossing in een soort godsdienstloze mystiek. Veel historici hebben uit de aard van hun vak voor hetzelfde probleem een maatschappelijke oplossing gezocht en meenden die, uit een politiek maatschappelijk engagement, in een nationale mystiek te vinden. Hun nationalisme was geen teken van een besef dat er een eenheid van politiek en cultuur bestond, maar juist dat deze gevestigd moest worden. In cultuur, wetenschap en politiek staan echter voortdurend interpretaties van de werkelijkheid (en vooral in de politiek: het belang dat groepen mensen hebben bij een bepaalde interpretatie) tegenover elkaar. Eenheid is hierin maar gedeeltelijk te vinden en de dynamiek van nationalisme is de gevaarlijke poging de discussie te besluiten voor deze goed en wel begonnen is. De historicus, die niet één standpunt in de discussie expliciet tot het zijne of hare wil

maken, die geen geëngageerde geschiedenis wil schrijven, maar probeert uitspraken te doen over wat een samenleving verbindt in plaats van scheidt, over de discussie als zodanig, zal dus zeer voorzichtig te werk moeten gaan. Een keuze voor de ironie kan zijn een keuze voor voorzichtige interpretatie, die als interpretatie deel uitmaakt van een discussie zonder einde, de geschiedwetenschap.

* Ik dank Remieg Aerts en Patrick Everard voor hun commentaar op een eerste versie van dit artikel.

Noten

1. P.J. Blok, "Voorrede" in: *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk* III (Leiden, 1896).
2. E.H. Kossmann, "Politieke en culturele vormgeving der maatschappij" in: *Het belang van Letterenstudie. Een symposium gehouden in de Nieuwe Kerk te Groningen op 29 november 1985* (Groningen, 1986) 21-30. Zie ook E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België*, deel II 1914-1980. (Amsterdam/Brussel, 1986) 314-318.
3. Zie over Blok en Fruin: P.B.M. Blaas, "De prikkelbaarheid van een kleine natie met een groot verleden: Fruin en Bloks nationale geschiedschrijving", *Theoretische Geschiedenis* IX (1982) 271-303 en P.B.M. Blaas, "Tussen twee herdenkingsjaren (1884-1933). Het beeld van Willem van Oranje in de wetenschappelijke geschiedschrijving rond 1900" in: E.O.G. Haitsma Mulier en A.E.M. Janssen (red.) *Willem van Oranje in de historie 1584-1984. Vier eeuwen beeldvorming en geschiedschrijving* (Utrecht, 1984).
4. Zie voor een opmerking hierover B. Kroesen, en J. Willems, "Vraaggesprek met E.H. Kossmann", *Groniek* 94 (1985) 80.
5. R. Fruin, "De onpartijdigheid van den geschiedschrijver" in: *Robert Fruin's Verspreide Geschriften* 10 dln, IX, (Den Haag, 1900-1905) 295.
6. R. Fruin, "De beteekenis en de waarde der geschiedenis" in: *Robert Fruin's Verspreide Geschriften* IX, (Den Haag, 1900-1905) 342 (een college dat Fruin in 1867, 1870 en 1872 gaf).
7. Brief nr. 264 aan O.C.S. Star Numan-Van Swinderen dd. 21-11-1882 in: *Correspondentie van Robert Fruin 1845-1899*. Uitgegeven door H.J. Smit en W.J. Wieringa (Groningen/Djakarta, 1957) 274.
8. R. Fruin "Afscheidsrede" in: *Robert Fruin's Verspreide Geschriften* IX, 404.
9. J. Tollebeek, "Historiografie en politiek omstreeks de eeuwwende: Bloks sociale geschiedenis van Nederland", in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* XIII (1987) 131-149.
10. J. Tollebeek, "De legitimatie van een ongeschreven werk, Colenbran-

- ders staatkundige geschiedenis van Nederland", *Theoretische Geschiedenis* XIV (1987) 16.
11. H.T. Colenbrander, *Eerherstel der staatkundige geschiedenis. Rede ter aanvaarding van het hoogleraarsambt in de vaderlandsche geschiedenis aan de Leidsche Hoogeschool op 7 oktober 1925.* (Den Haag, 1925) 14.
 12. H.T. Colenbrander, "Mr. W.H. de Beaufort" in: H.T. Colenbrander, *Historie en leven*. III (Amsterdam, s.a.) 20.
 13. H.T. Colenbrander, "Nietzsche herdacht" in: H.T. Colenbrander, *Historie en Leven* III, 216.
 14. Zie J.A. Eigeman, *Colijn, de verbinding tusschen Thorbecke en Groen* (Rotterdam, 1935) en vooral J.B. Manger, *Thorbecke en de Historie* (Utrecht, 1986² (1938)) en het voorwoord van Henk te Velde daarbij, voor de uitwerking van deze gedachte.
 15. J.C. Boogman, "Vaderlandse geschiedenis (na de middeleeuwen) in hedendaags perspectief. Enige kanttekeningen en beschouwingen" 1959, herdrukt in: J.C. Boogman, *Van spel en spelers. Verspreide opstellen* (Den Haag, 1982). Blaas kent er in Nederlandse geschiedschrijving na 1945 een sleutelrol aan toe (W.W. Mijnhardt, (red.) *Kantelend Geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945* (Utrecht/Antwerpen, 1983) 9.
 16. H.W. von der Dunk, "Bij het afscheid van J.C. Boogman als hoogleraar" in: J.C. Boogman, *Van spel en spelers* XII.
 17. E.H. Kossmann, *De Lage Landen* II, 367-386. De evaluatie van Kossmanns oeuvre is juist begonnen: zie het heldere artikel van P.B.M. Blaas, "E.H. Kossmann en de intellectuele geschiedenis", *Ons Erfdeel* XXX, (mei-juni 1987) 353-360.
 18. E.H. Kossmann, "Jaarrede voorzitter Nederlands Historisch Genootschap Utrecht, 30 oktober 1981", *BMGN*, LXXXVII (1982) 171-173.

Odilon Redon "la Tentation de saint Antoine"

Antoine: "Quel est le but de tout cela ?

Le Diable: "Il n'y a pas de but !"